

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

*Вільчинська Тетяна,
доктор філологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
tetyana_v@ukr.net*

*Вільчинський Олександр,
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
vilchuk2008@ukr.net*

ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ *ПОВСТАНЦІ* У ПОЕМІ «ГАЙДАМАКИ» Т. ШЕВЧЕНКА

Про перспективність вивчення творчості Великого Кобзаря писало багато дослідників. Як виразник народних дум, він піднявся на висоту загальнонаціонального поета, якому судилося стати символом духовного відродження української нації. Кожен твір Великого Кобзаря засвідчує непізнаність феномену Тарасового генія. До таких повною мірою належить поема «Гайдамаки», яка і у свій час, і пізніше зазнавала неоднозначних оцінок і тлумачень з боку критиків та залишається актуальною для дослідницьких рецепцій. У поемі автор зображує козацько-селянське повстання проти шляхти на Правобережній Україні в 1768 р., відоме під назвою Коліївщина.

Метою і завданнями запропонованого повідомлення є, використовуючи фреймову теорію, змоделювати концепт *ПОВСТАНЦІ*. Зауважимо, що під концептом, слідом за М. Кочерганом, розуміємо ментальний прообраз (уявлення про об'єкт), ідею поняття і навіть саме поняття [2, с. 152]. Щодо фрейму, то, як стверджує Ч. Філлмор, він позначає абстрактну стандартну ситуацію, і щоб зрозуміти певний контекст, мовцю потрібен ментальний доступ до набору таких схематичних ситуацій [4, с. 120]. Структура фрейму передбачає наявність вершини (теми), тобто макропропозиції, та слотів (терміналів), які заповнюються пропозиціями.

У представленому дослідженні застосовуємо типологію фреймів, запропоновану С. Жаботинською, що включає в нашому випадку чотири базові фрейми: таксономічний, предметний, акціональний і компаративний [1, с. 19]. В основі вказаних фреймів лежать відношення категоризації, які можна продемонструвати такими схемами: таксономічний фрейм об'єктивує ЩОСЬ як рід, вид; акціональний визначає дію АГЕНСА; предметний характеризує аналізовану сутність (ХТОСЬ або ЩОСЬ) за якісними, кількісними, та іншими параметрами і компаративний визначається відношеннями тотожності схожості, подібності [1, с. 18-19].

Особливості мовної об'єктивації досліджуваного концепту засвідчили, що він об'єктивує передусім трагічну семантику фреймового наповнення. Перший, таксономічний, фрейм представлений корелятами гайдамаки, козаки, запорожці, напр.: *А тим часом гайдамаки / стали вздовж базару... / «Гуляй!» – загукали. / Вечеряють...* [3, с. 90]; *Як козаки на байдаках / Пороги минали... Та як, люльки закуривши / В Польщі на пожарі, / В Україну верталися, / Як бенкетували* [3, с. 57].

Виокремлення в межах фреймів слотів і підслотів, сукупність яких утворює своєрідний смисловий каркас, дозволяє наочно показати його внутрішню наповненість та виділити два термінальні слоти: 1) представники командирського складу: старшина, козацьке панство, кошовий, сотник, гетьман, отаман, ватажок і 2) звичайні повстанці: запорозькі козаки, наймити, сіромахи, просте козацтво, пор.: *Пишними рядами / Виступають отамани. / Сотники з панями / І гетьмани...* [3, с. 57]; *Неначе в ірїй, налетіло / З Смілянщини, з Чигирини / Просте козацтво, старшина, / На певне діло налетіли. / Козацьке панство походжає... / І поглядає на Чигрин* [3, с. 72]; *«Кошовим, – каже, – буде, та й годі; / А може, ще і гетьманом, коли тес...»* [3, с. 72]; *Якби таки або так, або с'як, / Якби таки запорозький козак...* [3, с. 78].

Важливо зазначити, що значну частину становлять кореляти конкретних історичних осіб, як-от: Богдан Хмельницький (Богдан), Максим Залізняк (Максим), Гонта, Наливайко, Богун, Конашевич, Головатий, напр.: *Згадайте*

Богдана, Старого гетьмана; ... / Та, як ми, з ножами, / З ножами святими, / Та з батьком Максимом / Сю ніч погуляєм, / Ляхів погойдаєм [3, с. 73]; Де Остряниця стоїть / Хоч би убогая могила? / Де Наливайкова? Нема!... / Де той Богун, де та зима? [3, с. 79].

Предметний фрейм представлений назвами актуальних ознак суб'єктів. У випадку трагічної семантики такими, як гайдамаки *нерозумні, старі й малі, убогі й багаті*, напр.: *Гайдамаки встали... / Нерозумні. Хто ватажком / Піде перед вами, / Хто проведе? [3, с. 58]* або *У темному гаю / Зібралися: старий, малий, / Убогий, багатий [3, с. 71].*

Помітно вираженим є акціональний фрейм: *повстанці воюють, гуляють, бенкетують, ворогів вбивають, катують, ріжуть, вішають, рубають, лютують, гойдають, маєтки руйнують, палять, кров'ю напувають і под.* Напр.: *Як виріжуть гайдамаки / Ляхів в Україні... [3, с. 68]; До самої ночі ляхів мордували; / Душі не осталося [3, с. 102]; Погуляли гайдамаки, Добре погуляли: Трохи не рік шляхетською / Кров'ю наповали / Україну... [3, с. 106].*

Компаративний фрейм засвідчує зіставлення козаків із хмарою, напр.: *Як та хмара, гайдамаки / Умань обступили... [3, с. 100].*

Щодо героїчної семантики фреймового наповнення досліджуваного концепту, то таксономічний фрейм об'єктивує семантику «повстанці як оборонці, захисники, мученики, борці, праведники, завзяті сміливці», напр.: *Багато їх, а хто скаже, / Де Гонти могила, / Мученика праведного / Де похоронили? [3, с. 81]; А ясновельможний, на воронім коні, / Блисне булавою – море закипить... Лихо мліє перед ними... [3, с. 71].*

Предметний фрейм представлений тут позитивно маркованими атрибутивами, описовими конструкціями: *повстанці дужі, славні, завзяті, козацького роду, товариські*, напр.: *Де лежить / Останок славного Богдана? [3, с. 79]; На базарі... стоїть Гонта / З Максимом завзятим [3, с. 100]; Як то тяжко / Сироті без роду; / А до того – душа щира, / Козацького роду [3, с. 59].*

Акціональний фрейм: *повстанці справедливо карають, шанують старших, допомагають знедоленим, страждають, гинуть за Україну*, напр.: *Як козаки*

шляхту покарали / За те, що не вміла в добрі панувать [3, с. 81]; Поцілував мертвих в очі, / Хрестить, накриває / Червоною китайкою... / Тяжко-важко плаче: / Сини мої, сини мої! / На ту Україну / Дивітеся: ви за неї / Й я за неї гину [3, с. 103].

Компаративний фрейм засвідчує зіставлення Залізняка – з орлом, напр.: *Отакий-то наш отаман, / Орел сизокрилий! [3, с. 74].*

Аналіз концепту *ПОВСТАНЦІ* в поемі «Гайдамаки» Т. Шевченка підтвердив, що народна свідомість містить багато компонентів, здатних актуалізуватися, коли історичні умови сформуєть для них сприятливий ґрунт. Так, авторові вдалося створити правдиву картину збройного повстання 1768 р., переконливий образ повстанців, борців проти соціального, національного і релігійного гніту, сповнений сили, життєвої енергії, який повністю відповідає характеру українців. У дослідженні він структурується за допомогою фреймів, зокрема таксономічного, предметного, акціонального і компаративного.

Значення подібних досліджень у їхньому прикладному характері, насамперед сьогодні, коли концепти розглядають як дієвий лінгвістичний інструмент протидії ворожій пропаганді, передусім у час російсько-української війни, що стала важливим викликом перед суспільством, яке піддається ворожому впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаботинська С. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica*. 2019. № 2. С. 17-27. DOI: 1028925 / 2311-2425. 2019. 13.3.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. Київ: Академія, 2006. 464 с.
3. Шевченко Т.Г. Кобзар / приміт. Є.К. Нахліка, іл. худож. В.І. Лопати. Київ: Просвіта, 1993. 512 с.
4. Fillmore Ch. Frame Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin, 1982. P. 111-137.